

Konstruktion och förändring – genus som vetenskap

*18-19 september 1998 samlades
Stockholms kvinnoforskare till konferens under rubriken
Konstruktion och förändring. Inledningstalare
var Yvonne Hirdman.*

Låt mig börja med ett antal uttalanden – excerpter ur den västerländska genusdiskursen – bara för att påminna oss om varför vi sitter här i dag.¹ Ett slags textvideo som snabbt, snabbt drar över de senaste 2000 årens vanligaste, därmed också mest banala yttranden. Om könet. Ni har hört det förut:

Vet du om någon mänsklig handling, som inte visar, att det manliga släktet i alla dessa avseenden är överlägset kvinnokönet?²

Nu vill jag att ni skall veta att Kristus är varje mans huvud, att mannen är kvinnans huvud och att Gud är Kristi huvud. /.../ En man behöver ju inte ha något på huvudet, eftersom han är en avbild och en avglans av Gud. Men kvinnan är en avglans av mannen, ty mannen kommer inte från kvinnan, utan kvinnan från mannen, och mannen skapades inte för kvinnan utan kvinnan för mannen.³

Frågan är huruvida Kvinnan kunde ha skapats i den första ordningen? Nej, ty filosofen [Aristoteles, m.a.] säger att kvinnan är en ofullgånge man. Men inget ofullgånget eller felaktigt kan ha skapats i den första ordningen. Därför kan inte kvinnan ha skapats i den första ordningen. /.../ Bland perfekta djur tillhör den aktiva skaparkraften det manliga könet och den passiva kraften kvinnan.⁴

Doktorn skrattade åt sin hustru Käthe som ville vara klok, och sade: Gud har skapat en man och gett honom ett brett bröst, inte breda höfter, för att mannen på det stället skall kunna rymma vishet. Men den plats där orenligheten går ut är liten. Detta är omvänt hos kvinnan.

Därför har hon mycket orenlighet och föga vishet.⁵

Kvinnor är skapade för att bereda vägen för männen och till och med för att stå ut med orättfärdigheter från dem. Man kan aldrig få unga pojkar att acceptera sådana villkor, deras innersta känslor skulle revoltera mot orättvisor; naturen har inte utrustat dem för att stå ut med dem.⁶

På grund av sina modersinstinkter visar kvinnan dessa egenskaper [empatiska, m.a.] gentemot sina barn i hög grad, därför är det troligt att hon ofta kommer att utsträcka dem gentemot sina medmänniskor. Mannen är rival gentemot andra män; han livas av tävlandet och detta leder till ambitioner som lätt omvandlas till egoism. Dessa senare egenskaper tycks vara hans naturliga och olycksaliga födslorätt. Det är allmänt accepterat att det hos kvinnan finns en intuitiv kraft, en snabb förmåga till varseblivning och kanske till imitation, mer så än hos män, men åtminstone några av dessa gåvor utmärker lägre raser och är därför ett förgånget och lägre stadium av civilisationen.⁷

Allt tillsammanstaget visar det sig att kvinnan förblir gentemot mannen infantil: vad gäller kroppsstorlek, vikt, i den otillräckliga (svaga) ansiktshårigheten, i den relativt större längden av bakdelen, vad gäller inälvornas massa och vikt, i den större rikedom av bindväv och fett, i den mindre mängden och mindre specifika vikten hos blodkropparna, i den relativa förekomsten av hemoglobin över serum, i den mindre volymen och vikten av skallben, underkäke och hjärnan, i det mindre antalet tertiära vindlingar i hjärnan, i det mindre antalet av variation och degenerationstecken.⁸

Den anatomiska skillnaden mellan könen måste ju på något sätt få psykiska följder. /.../ I kvinnans fysiska fåfånga är ännu penisavunden en bidragande faktor, eftersom hon måste sätta så mycket större värde på sin skönhet som en senkommen kompensations för hennes ursprungliga sexuella mindervärdighet.⁹

Forskning har nyligen visat bortom allt tvivel att män och kvinnor föds med olika uppsättningar av "instruktioner" som byggts in i deras genetiska koder. Vetenskapen bekräftar således vad poeter och föräldrar länge tagit för givet.¹⁰

Fru Hirdman! Det är skrattretande när ni kvinnor skall hålla föredrag om konstruktion och forskning, och ni tituleras professor. Löjeväckande. Detta gäller också, Fru Gunnel Forsberg, Fru Ulla Wikander, samt, Fru Christina Florin, som skall 'Flumsnacka', i Aula Magna. Löjeväckande!¹¹

KONSTRUKTION

Vad vi hört är konstruktioner. Idéer och föreställningar om könen av den västerländska humanismens, filosofins och vetenskapens skarpaste hjärnor – och betydligt mer samtida medelmåttor. Makes a girl think kan man säga. Man kan reagera som Christine de Pisan, 1400-talsfeministen, på texter långt mer misogynt än den här, när hon med en viss förundran inser att dom ju har fel. Men hur kan dom, som är så kloka – ja rent överlägsna – ha så fel?

Men hur länge jag än vände och vred på problemet, kunde jag inte se att de hade rätt, när jag jämförde kvinnornas uppförande och karaktär. Ändå var jag kritisk mot kvinnorna och ansåg det omöjligt att så många berömda män, så lärda och med så djupt förstånd, så klarseende i allt, skulle ha sagt fel så många gånger.¹²

Man kunde kalla denna bittra undran för feminismens första stadium..

Man kan, med historikern Guilia Sissa, expert på antikens genusidéer, reagera med vrede:

Hur kan man undvika känslor av vrede och bitterhet, hjälplöshet eller överlägsenhet? Hur kan man behålla sin objektivitet inför denna

tröga dumhet, inför dessa orättvisor som så regelbundet och ofta hoppar fram ur det som är bedömt som det bästa som tänkts och sagts om de mänskliga villkoren i den västerländska traditionen?¹³

Ja, hur kan man? Man kan vältra sig i dem – lite som jag gjorde inledningsvis. Efter Christines undran kommer Guilias raseri. Feminismens andra stadium kanske man kan säga. När man fått det "onda ögat" och ser hur dessa konstruktioner finns överallt.

Men det finns många andra sätt att reagera på. Och nu talar jag bara om dem som alls bryr sig om dessa texter – flertalet bryr sig överhuvudtaget inte. Den förödande likgiltigheten, som finns där också hos dem som erkänner att kvinnor systematiskt underordnas, som en Max Weber. Eller en Gunnar Myrdal – utan att detta dramatiska faktum inverkar på deras vetenskap i övrigt.¹⁴

Förminskningen

Man kan förminska dessa ord. Man kan säga att de är plockade ur sin kontext – det vill säga ur historien. Man tyckte så mycket annat konstigt då också och en god vetenskapskvinna håller sig för god för att plocka dem ur sina sammanhang utan en inlevande förståelse. Man kan säga att de är "bara ord" – dessutom ord från filosofer och vetenskapsmän som inget säger om hur vanligt folk såg på saker och ting.

Bakom detta "bara ord" och krav på en kontextuell helhetsbild finns emellertid en ovilja och oförmåga att förstå och acceptera den *systematiska* underordningen av kvinnor i historien – i nutid. Med en typiskt glidning ur fokus börjar argumentationen att handla om att kvinnor faktiskt inte *är* dumma. Eller svaga. "Egentligen." Där fanns den starka Kristin i Algutsboda som körde hästlass som en hel karl. Och min moster, hon var den som bestämde hemma.¹⁵

Det är en glidning som förändrar och förvanskar innebörden av underordning från att betyda strukturell avläsbar underordning, under män, till individuell manlig övermakt genom att visa på individuell kvinnlig styrka.

Detta i sin tur betyder inte att inte under-

ordning har med manliga maktmöjligheter att göra. Ty går vi åter till kontexten, det vill säga historien, får tvärtom orden en än mer ödesdiger klang, om vi i stället för individuella anekdoter kompletterar med demografi, socialhistoria, rättshistoria, politisk historia. Tvärtom finner vi en underordningens praktik i familj, arbetsliv, religion, politik, kultur som orden legitimerar. Vi finner vardagliga föreställningar som utgjorde dessa vetenskapsmäns "kontext" om kvinnor som sämre, som dummare, som djur, ting och kropp och som formade bilden framför deras ögon.¹⁶ Vi finner lagar och förordningar som bekräftar och konfirmerar en självklart mindre känd praktik. Det är mot denna massiva empiri vi ser mot-praktikerna och hör de avvikande meningarna. Rent av små feministiska troper i genusdiskursens liturgi.¹⁷ Hur skulle vi annars se dem? De bekräftar bara huvudtextens primat. De belägger genusdiskursens maktordning.

Förhärsligandet

Man (oftast kvinnor som i "feminister" eller "kvinnoforskare") kan paradoxalt nog acceptera texternas grundinnehåll, det vill säga den framhållna, skapade skillnaden, men/och göra en värderockad: Kvinnor är det finaste könet – som fått födandet, livet, freden, omsorgen, omtanken etc. etc. på sin lott. Man accepterar de tilldelade kollektiva egenskaperna men planterar dem fast i barnafödandet, den skiljande praktiken och ger den en djup existentiell, ontologisk och essentiell betydelse – för alla kvinnor. Den banala särarten.¹⁸

Här finns det grader i medvetenhet och strategisk skärpa. Många hamnar i denna anorlunda-men-bra-ja-bättre-position bara genom den plats utifrån vilken de talar. Situationen kunde vi säga, både utanförskapet men också "systerskapet", skapar särarten därför att den tvingar fram ett "vi" – "dom".¹⁹

En sådan situation kan ironiskt nog själva kvinnoforskningsfältet utgöra. Alla dessa kartläggande, konsekventa beskrivningar av kvinnoliv där stereotypa mönster framträder, kan inbjuda till konfliktundvikande och inkännande analyser där villkoren förvandlas till vä-

sen som Anna Wahl så träffande brukar påpeka.²⁰ Så får vi både kartläggningar och analyser som passar som hand i handske med den genetiska Jantelag som nu går runt jorden – det vill säga "vi ska inte tro att vi är något". Inte med den genetiska koden, den dominanta hjärnhalvan och dom hormonerna.

Förmärkvärdigandet

Men man kan också, slutligen, i sin avsky över dessa mönster helt enkelt dra undan förutsättningarna för att de ska formas.

Först drogs "systemen" bort. Det var den post-strukturalistiska skolan, som under tidigt 1980-tal började med att slå sönder alla stora teoretiska byggen – och där för det feministiska teoretiserandet om patriarkala system och generella underordningsformer med i bara farten.²¹ Den fortsatte med att underminera de underordningens erfarenheter som kvinnoforskningen byggde på, genom att misstänkliggöra generella analyser av dem. Ord började ses på med nymoraliserande ögon: Kvinnor? Vilka kvinnor? Vem talar?

Att påstå att vanmakt fanns blev i sig en makthandling. Vad har du för rätt att påstå att denna mänskliga handling skulle vara en obehaglig, förnedrande handling?

Därefter blev det kroppens tur att trollas bort. Föds man nu inte till kvinna utan blir det, denna ack så trådslitna formulering, så tar vi bort "kropp" som ju är det som "kvinna" görs av, med risk för att hamna i ett filosofiskt hårklyveri av ett skolastiskt slag som inte ligger fjärran det tomas-av-aqvinska.

I försöken att ta bort snedstreckt mellan sex/gender (det började i USA) har tvärtom dikotomin återupplivats och intresset fokuserats på könets kropp, fysiologin och dess många avvikelser och varianter som om dessa skulle kunna trolla bort "skillnaden", alltså "kroppen".

Det är en riskabel metod eftersom den har sin egen logik inbyggd i sig och där den tar över börjar det plötsligt handla om alla dem som inte kan kategoriseras enkelt till Han eller Hon. Implicit borde en tredje, fjärde, femte genuskategori vara det moraliskt enda hedervärda tycks texten kräva.

Vad som då sker är återigen en glidning bort från makten och vetenskapen, hän mot politisering, moralisering och ideologiproduktion. Det märks i texternas glidande anspelningar – det "någonting annat" som man vill ersätta själva genusordningens grundmaterial, mäns och kvinnors kroppar, med.²² Ofta tyckes detta "annat" vara vad som nu allt oftare kallas för "den heterosexuella matrisen", en begreppsbildning som är mer politisk än vetenskaplig. Ty begreppet "heterosexuell matris" är laddat av underliggande normer och värderingar, vilka rimligtvis måste vara att komma ur denna "matris", och så pass luddigt att om man utför två tankeled till är man de facto framme vid en ny form av biologism, eftersom denna matris tycks ha skapats av den våldsbenägne, penetrerande heterosexuella mannen – en luden kåt apa som ingen kultur tycks ha kunnat göra något åt – en sannskyldig gåta, men en farlig en.

För det feministiska vetenskapliga projektet har det inneburit stora risker när "makten" smulats sönder i mikromakter, när enkla vardagliga begrepp som "kvinnor" (inte män dock) och "intressen" och "underordning" och nu "kön" och "kropp" dras in i ett egenartat och i mitt tycke ofta ofruktbart filosofierande, där det frihetliga projektet – här rivs för att få luft och ljus! – på ett bittert sätt tycks skapa nya fångelser och intellektuella återvändsgränder.

Det banala

Men det är lätt att förstå både grunden och framgången för detta teoretiserande inte bara som en reaktion mot "förhårligandet", det vill säga särarten, utan kanske främst utifrån underordningens banalitet,²³ repetitivitet, vardaglighet. Men härregud ska vi hålla på med det här igen och igen och igen! Säg nåt nytt! Kom med något annat! Vi orkar inte höra. Ingen orkar höra. Det påminner mig om när Ulla Lindström skulle hålla tal om könsroller och året var 1965. Och en ung man hade frågat henne medlidsamt om det inte var tråkigt att tala om ett så slitet ämne. Begreppet hade då florerat sedan 1962.²⁴

Det är, och det är åter en positiv tolkning,

förmodligen denna tristess – och den motvilja mot att inse underordningens djup och bredd – som också gör att vi inom den feministiska genusforskningen ständigt "glömmer bort" tidigare kunskaper, tidigare strategier, tidigare motgångar, tidigare framgångar. I stället för en kunskapsackumulation riskerar fältet att ständigt fragmentariseras av dessa förminskanden, förhårliganden, förvränganden, förmärkvärdiganden.

GENUS SOM VETENSKAP

Men låt oss hålla huvudet kallt, fast hjärtat klappar av upprördhet, och låt oss som forskare betrakta dessa konstruktioner inte på ett ideologiskt utan ett vetenskapligt sätt.

Guilia Sissas upprördhet – vilket får henne att analysera det antika genustänkandet överhuvudtaget – skärper hennes analys, och gör att hon ser det hon annars inte hade sett. Så menar jag att upprördhet och vetenskap bör kombineras. Ty upprördheten krävs för att vi ur det som betraktas som självklart ska kunna se det absurda. Det kan ses som ett slags metod.

På den här punkten blir vi ofta anklagade för moralisering. Det ska vi inte bekymra oss för mycket över. Betänk i stället att förbud mot moralisering upphör inför vissa områden och företeelser: nazism, judeutrotning. Att skriva icke-moraliserande om klitorisomskärning borde också anses otillbörligt.

Så låt oss inte värja för underordningens mönster, vilket inte – obs! inte – innebär att "underordning" är ett orörligt, monolitiskt begrepp som betyder en och samma sak hela tiden.²⁵ Underordning bör självklart förstås som ett samlingsnamn för många varierande mänskliga praktiker. Det är ett socialt/historiskt mönster som ibland är tydligt, skarpt, ibland suddigt och svagt. Det är bäst att påpeka detta innan jag försöker göra detta mönster så tydligt som jag bara kan.

Låt oss inta den position som vi kanske kunde kalla för den vetenskapliga feminisms tredje stadium: inte förundran, inte oreflekterad bitterhet och vrede, utan en nyter iakttagande och analyserande blick. Den beauvoirska blicken, den som ger så stor utdelning att vi med historikern Gro Hage-

mann kan säga att vi därmed har guld i våra händer.

Jag tänker därför kort gå in i genuskonstruktionernas stereotypa banaliteter, ta fasta på det nästan plågsamt schablonartade i genuskonstruktionerna – vilket inledningens textvideo så tydligt illustrerar. Jag tänker således koncentrera mig på byggnadsställningarna, inte på den postmoderna arkitekturens eklektiska, undanglidande mångfacetterade ytor. Hur görs genus? Konkret? Hur ser genusdiskursens grundtext ut – den som får alla variationer att bli variationer?²⁶

Det är naturligtvis/förhoppningsvis inga nyheter jag talar om, men det kan ligga en nyhet i att åter ta upp detta grundtema och i några reflektioner kring det.

Dikotomier

Den första iakttagelsen är att genus byggs upp genom isärhållning – genom skapandet av motsatspar – dikotomier.

Denna banalitet aviserar det stora vetenskapliga problem, som kan förstås som ett slags teoretisk sirensång: det gäller att kunna analysera dikotomiernas logik utan att hamna inom dess lockande sfär av förmenta förklaringar, av tillfredsställande, intellektuella aha-upplevelser. Det gäller med andra ord att värja sig gentemot dess inbyggda fälla: att gå in i den så kallade sakfrågan och ta ställning för den ena dikotomin mot den andra.

Lätt är det inte, ty genusdikotomin HAN – HON kan ses som en nytändning i den årtusendegamla debatten kring NATUR-KULTUR, KROPP-SJÄL, ty vad annat är (den amerikanska) debatten kring SEX-GENDER, eller KÖN-GENUS än just ett feministiskt tal om samma sak? Vilket i sin tur är en variation på det gamla könsrollstänkande. Kön + roll = kvinna. Och – vilket är poängen i den gamla kultur-natur debatten – vad är det egentligen som bestämmer?

Just därför att denna diskussion är så fundamental är det naturligtvis svårt att värja sig, men kan vi inte acceptera idén att vi låter världen/kroppen/livet passera genom våra medvetanden? Våra medvetanden/minds/är en enda kulturell konstruktion så att säga – det

är helt meningslöst att stirra på den gråa, sörjiga hjärnmassan och börja fråga sig vilken roll den spelar för att man har sympatier för Centerpartiet och älskar fläsk med bruna bönor. Ändå är denna sörja ofrånkomligen nödvändig för tänkandet och kännandet, ja den liksom sväller eller krymper med tänkandets och kännandets möjligheter.²⁷ Det här är ett klumpigt försök från min sida att säga, att jag tillhör dem som ser på människor som den totala kulturella artefakten i den totala levande kroppen, ständigt indragen i skiftande situationer. Men eftersom hela vårt tanke/språk-system bygger på skapandet av motsatser, blir det nästan omöjligt att ens formulera denna självklarhet.

Ty att "dikotomisera" tycks handla om en ur-orientering i världen av ett JAG och DU av ordning som skapar mening. Genom att vi delar upp, lägger i olika lådor och skapar kategorier skapas "automatiskt" ett sätt att förstå orsaker: aha, där har vi en A – men då är det där en B. A är på A plats och gör A saker. B är på B plats och gör B saker. Den som är A är på en A plats. Den som är på A plats är en A.²⁸

Att tänka så är att förstå kausalitet kulturellt, inte inbyggt, naturgivet i saker/kroppar och ting. Det gäller att förhålla sig iskall till kategoriernas lockande förklaringsmakt och att i stället använda den (förmenta förklaringen) analytiskt för att förstå segregeringens svårutrotade praktiker, att förstå hur stereotyperna HAN och HON både genusladdar platser och praktiker men också hur platser och praktiker genusladdar stereotyperna HAN och HON.

Den primära ordningen

Att människor uppdelade i HAN och HON utgör ett slags grundläggande orientering av världen är också en banalitet, som inte borde väcka någons förundran, men det gör det. Påstår man att genusordningen är den primära, på vilken andra ordningar byggs, får man snart höra att "genus" eller "kön" bara är en "kategori" – där finns alla de andra och de är viktigare eller lika viktiga. Klass, ras, etnicitet till exempel – dagens korrekta ramsa.

Men kanske det handlar om att man blan-

dar ihop nivåer, som så enkelt sker: det behöver inte innebära att genus har större förklaringsvärde i ett händelseförlopp, eller i ett visst problemområde. Där kan tvärtom andra mänskliga konstellationer dominera. Men att genusordningen ligger som ett golv i de sociala husen – det är ju en truism.

Den truismen, att genusordningen finns styrande före och i andra ordningar, döljs om man sätter "kön" eller genus harmoniskt jämte till exempel klass. Ställer man begreppen bredvid varandra blir de tvärtom indragna i genusskapandet. Det visar för övrigt på genusbegreppets starka analytiska värde att vi kan urskilja genusformandet på den här nivån. Vi kan göra genus av allting som vi bestämmer är ett par: kaffepanna och stekpanna, banan och äpple, eller (av kanske större betydelse) privat – offentligt, ekonomi – ekologi, svag – stark, och förvisso paret klass – kön. Nog vet vi vilket genus som hör till vilket. Detta sista par – klass/han och kön/hon – visar att det är en närmast icke-intentionell process: att allt som motsatsordnas får genus och att allt kan delas i par beror i sin tur på genus. Alla stora ordningar tycks kunna sugas in under detta par HAN – HON och fördelas.

Hon

Då ser vi hur genus formas utifrån de mänskliga villkoren av liv/död, kött och ande och att HON skapats av köttet och HAN av anden – i antiken också kött/död och liv/ande.

Detta ömtåliga, dödliga kött som förvisso både män och kvinnor har, fick i sin tur (jag talar som historiker i imperfektum, men vi vet ju att detta också är presens, vilket det korta urvalet av texter också visade) sin genusstämpel och det specifikt kvinnliga köttet är – banalitet – det som HON görs av, på så vis att de fysiologiska kvinnliga egenheterna som könsorgan och bröst liksom spiller ut över hela köttet och särskiljer det från det manliga.

Därmed får vi truismen att femininum görs av kvinnokött.

Denna truism är dock viktig att förstå, ty denna genusproduktion är alltjämt i hög grad aktiv och den innebär att allt så kallat kvinnligt kan härledas till det särskilda och sär-

skildgjorda kvinnoköttet, det som beskrevs/ beskrivs som fuktigare, kallare, slappare, mjukare, blodigare, slemmigare, barnafödande, mjölkstint, östrogent, vänsterdominant m.m. och som med en enkel härledning skapade sådana (i tiden varierande) kollektiva egenskaper som illvilja, ondska, dumhet, listighet, okontrollerbar vrede, ostyrbar kättja, lägre moralisk halt, pladdrighet, behagsjuka, asexualitet, ömhet, omsorg, empati, fredsvilja, osv.

Ur detta kött kan vi mejsla fram de två urschablonerna, ur-stereotyperna i historien, ibland ensamma och dominanta, oftast sammanblandade på ett förtjusande ologiskt sätt – när schablonen B – den artskilda, väsensskilda, den laqueurska tvåkönskvinnan, Rousseaus konstfulla produkt skulle beläggas under 1800-talet, producerades emellertid ständigt schablonen a – den urgamla antika formeln, den i jämförelse med mannen mindre utvecklade kvinnan, den lilla imitationen. Lombrosos "normalkvinna".²⁹

Det för mig över till den tredje banala iakttagelsen, nämligen att kvinnor görs av män – som i den grekiska skapelsemyten om Pandora, kvinnan som människan fick som straff, som i den kristna sagan om hur Eva formas av Adam. Eller som det uttrycks hos en Rousseau, en Darwin, en Strindberg, en Freud: låt oss diskutera skillnaderna mellan oss och dem. Den primära skillnaden blir med en logisk nödvändighet – utifrån det perspektivet och det är det som gäller i genusedisursen – att "dom" är inte som "vi", en förståelse som skapar det kroniskt negativa: kvinnor är inte män – icke A.³⁰

Han

Så låt oss titta mer på Maskulinum. HAN. Adams stolta släkt. A. Hur görs män? Att kvinnor är det som män inte är räcker långt. En poäng är onekligen att vi kan förstå "mannen utan egenskaper" det vill säga privilegiet att både bestämma och undgå bestämning (och därmed rörligare, friare)³¹ genom att vara den självklara, ofta outtalade kontrasten mot den ofta detaljerat stereotyp beskrivna så kallade KVINNAN, den dumma, våldsamma, illistiga, babbliga, skvalleraktiga, fega, svaga,

mjuka, lögnaktiga, gnälliga, okamratliga, svekfulla, ytliga, ändliga, immanenta, moraliska, nyktra, gudfruktiga, skötsamma, ansvarstagande...

Men där HON gjordes av kött gjordes HAN av ett finare material. Det antika tänkandet ger åter den tydligare och direkta informationen. Materialet var visserligen en manlig fysiologisk egenhet – den manliga säden – men när den gått igenom medvetandets fabrik blev den bärare av de mest mänskligt överlägsna egenskaperna. Inte för inte firade man pojkaras första ejakulation med festligheter i det antika Rom vid en speciell högtidsdag – den 17 mars. Inte för inte skrev Araeteus, läkare verksam på 100-talet efter Kristus:

Ty det är säden, som, när den äger kraft, skapar oss män, heta, välformade, kraftiga, med vackra stämmor, starka i tal och handling.³²

Också där den manliga kroppen används i genusproduktionen (och vi finner samma sak idag fast byggstenarna mera liknar osynliga mikrochips) så transformeras detta kroppsi-ga/detta material till själ/eller sådana egenskaper som ger makt, medan proceduren är den diametralt motsatta i forandet av Femininum.¹³ Där blir själen/förståndet bara en klumpig, avhängig reflex av det krävande köttet, vare sig det önskar sex eller barn.

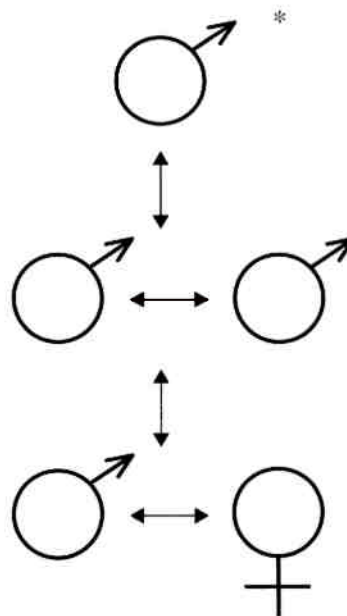
Detta slutligen, för åter över till den banala underordningens självklarhet: män gör/skapar sig själva. Det är den självförälskade blicken som skapar dessa transformationer. Denna genusproduktion kan ses som det stora mänskliga projektet, styrt av män, understött av kvinnor, som dessutom utgör materialet för den grova bestämningen, men där finputs och de mer invecklade detaljerna förvisso formas i kamp/relation med andra män. Kanske är det därför att det just är det egna projektet som vi börjar få en internsegregering inom genus/kvinno/feministforskningen – den gren som kallas för mansforskning. Ty om maskuliniseringen/manlighetsprojektet kan ses som den viskande sufflören i det mänskliga genusdramat är det inte konstigt att "man" vill utforska det själv, på egna villkor och inte underordnat den feministiska genusförståelsen.

Mannen som norm – det teoretiska problemet

Men män gör sig själva. Detta är otvetydigt. Och de tycks göra sig i förhållande till den mäktigaste av mänskliga artefakter: mannen som människan. Men här finns teoretisk problematik. Irriterande, löftesrik. Vad är "man" i ett påstående som "mannen som norm"? Hur förhåller sig denna abstrakta maktfigur, denna da Vinci-typ, denna "fantom" till olika tiders och klassers maskulina former? Inte är den väl summan av dem? Är det "mannen" utan kön? Är det alls en poäng att fundera vidare här?

Jag tror det är viktigt att införa ett mellanrum här, mellan den abstrakta nivån där "mannen som norm", den hierarkiska principen om man så vill, och den mer konkreta, historiska, sociala nivån där manlighetens idealtyper skapas/formas/ händer.

Kanske kan en figur som den här hjälpa till att hålla isär de olika genusformerande processerna:

* Mannen som norm

Irritationen och lusten hänger naturligtvis samman med att vi här närmar oss "makten", det vill säga oklarhetens zon nummer 1.

Den självklara "människostatus" som är

mannens egen, den kommer i vart fall fram tydligt och obevekligt om man klickar fram orden MAN och KVINNA och dess synonymer i Thesaurus, det vill säga i Wordprogrammets ordbok:

<i>MAN</i>	
<i>betydelser:</i>	<i>synonymer:</i>
mansperson	manfolk, maskulinum, karl, herre, skapelsens herre, karslok
make	äkta man, äkta hälft, gemål, kontrahent, äktenskapspartner
manfolk	arbetare, följe, mannar, trupp, styrka
människa	person, individ
folk	de, någon, en, somliga, jag, en annan

<i>KVINNA</i>	
<i>betydelser:</i>	<i>synonymer:</i>
honkön	femininum, kvinnfolk, kvinnsperson, kvinns, kjoltyg, flicka, jungfru, husmor, hustru, husfru, maka, fru, matrona, gumma

Det är således inte "bara" det att maskulinum (skapelsens herre) är mer värt än femininum, att synonymer för man handlar om två relationer: dem med kvinnor och dem med män – medan "kvinna" bara relateras till män – och ålder. Nej, det är "man" som synonym med människan, en, någon, jag. Detta är ännu tydligare i engelskan, där man har sin första betydelse som *human being*, med synonymer som *humankind*, *mankind*, *humanity*, *populace*, *race*, *folk*.³⁴

Det handlar om världen sedd och formad genom "oss", språket utvecklat av "oss", det existentiella dramat "vårt", "människan som alltings mått", Guds avbild. Uttryckt i ett ryskt ordspråk som jag inte kan få ur mitt huvud: hönset är ingen fågel och kvinnan är ingen människa.

Hemlösheten

Inte konstigt, tänker jag, inte konstigt alls, att en av de få egenskaper som kvinnor faktiskt

fick mer än män, var förmågan till "imitation". Inte konstigt att feminismen brottas med denna fantom – och hamnar i det olösliga dilemmat sårart – likhet, när kategorin "kvinna" ska mätas mot den abstrakta normen "människa". Hur "man" än gör blir det fel.³⁵ Att vara kvinna i världen, även i den bästa av världar, innebär därför ett slags existentiell hemlöshet, en ironisk paradox med tanke på att det är hon/vi/jag? som är "hem/inne" i motsats till "torg/ute".

Det är utifrån denna hemlöshet som det blir så viktigt för oss att upphöra med "imitationer" och att försöka hitta sätt att tala på som inte automatiskt inordnar oss under "norm"-förståelserna. Dessa björnkramar...

FÖRÄNDRING

Man kan bli klaustrofobisk för mindre. Ut ur denna famn, detta våldtagna rum, denna våldtagna värld, detta våldtagna språk! Ge oss en teori som ändrar på detta!

Här signalerar ett ord som "konstruktion" att teorin går åt rätt håll: konstruktion liksom lovar förändring. Sammantagna lovar de två orden, som också utgör denna konferens nyckelord, stora möjligheter: genusforskning är forskning för emancipation.

Men här skymtar återigen den förödande dikotomiseringen diskret i bakgrunden och hotar att omvandla och banalisera ordet konstruktion till något alltför enkelt, alltför dumt.

Ty kontrasteras begreppet konstruktion poppar ordet icke-konstruktion, d.v.s. något som är inte byggt, något som är "genuint", "autentiskt" – ja "natur". Och så står vi där med det gamla paret kultur – natur igen, trots alla försök att sätta upp ordets dekonstruktion som motpol, det vill säga på ett plan vägra att gå in i den dikotoma fällan. Det frihetliga greppet till trots blir emellertid risken att dekonstruktion blir det samma som upplösning och så letar sig tanken en annan motpol.

Och det är inte bara kultur-natur paret som vaknar till liv igen. Också gamla vetenskapliga begrepp som bas – överbyggnad ruskar nymornat på sig. Vi river överbyggnaden – konstruktionen. Men vad är basen? Tror någon att basen ligger oberörd?

Grundritningen visar oss att detta att "göra genus" är, med en riskabel liknelse, som en talformatering av en diskett som inte går att formateras om. En diskett vars plastmassa i sin tur omformas under formateringsprocessen.

På samma vis som en formatering till en viss nationalitet inte heller går att omformatera. En gång holländare – alltid holländare. Kultur är ingen fernissa. Men Holland kan gå under som nation, vilket vore sorgligt – och, det är min naiva förhoppning – nya genuspraktiker kan på sikt ändra gamla genusbyggnader och dessa praktiker kan bara levas i protest mot de gamla byggnaderna – de måste därför beskådas, studeras.

som strategi...

Där kom förändringen fram. Den gamla vanliga upplysningsvägen således. Att förändra världen med kunskapens ljus som redskap.

Teorier som belyser människors göranden i det stora sociala, i världen, kan således visa dessa bestämda mönster – en föreställning som kanske väcker upprördhet, som skapar förändring genom att det självklara reproducerandet av genus störs, "perverteras" av alltmer kunskap om hur det går till. "Aj, nu gjorde jag en genus" kan man tänka för sig själv. Och detta kan vi säga i polemik med dem, som tvärtom menar att pekar vi på konstruktionens mönster reproducerar vi dem.³⁶

som förklaring...

Här används förändring som en strategi – en dröm, som medel för emancipation. Men kräver man att en teori ska förklara förändring är man inne på två andra områden. Det ena är återigen ett slags upplysningsteoretiserande – att finna lagarna för mänsklig handling – det nomotetiska letandet som tog vid efter mordet på Gud.

Är inte det också en rest från ett slags vetenskapens Sörgården? "Förändring" säger man, orsak menar man, orsak som ett slags påtaglig mekanism som man ska kunna "åtgärda" och därmed vrida till teoretiserandet baklänges, in i ett positivistiskt maskintänkande. Ett sådant krav totaliserar en teori

som inte utger sig för att vara annat än reflekterande över systematiska formationer – mönster. Att tvinga fram en orsak är att brutalisera dessa reflektioner och dra bort dem från historiens mångfald, in i ett slags positivistisk sociologisk enfald.

som handling...

Det andra kravet på att teorin ska förklara förändring ligger på en tillsynes mycket mer ödmjuk nivå. Det handlar om att föra in de enskilda människornas handlande i teoretiserandet.

Förändring i betydelsen att "människors handlande spelar en roll" med ytterligare en finstilt undertext: och därför kan vi göra något åt underordningen – är det inte en variation på temat hopblandning av det normativa och det analytiska?

Vad man menar är onekligen att historia och samhälle skapas av människor, vilket är en självklar truism, men man menar med människor ett slags hjältinnor, människor med en vilja fri från tidigare och samtida tankars tvång, oberörda av institutionernas korridorer, småleende åt lagtexters otvetydiga föreläpningar... Den fria viljans människa.

Det i sin tur vilar återigen på en av dessa otaliga dikotomier som styr vårt tänkande: struktur – aktör heter det denna gång, med den gamla vanliga Berlinmuren emellan.

Knöla ihop det är mitt råd. Låt oss tala om struktör och akturer. Det är klart att vårt handlande ständigt stöter emot väggar och tak. Frida Steenhof uttrycker det så vackert: "Individen och släktet är sammankedjade i evig växelverkan, de är varandras dubbelgångare, de härmar varandras känslor, tankar, gester, mimik, lyten och förtjänster. De uppträder i varandras substans."³⁷ Att se sin del i samhället som Frida Steenhof gjorde, det skulle jag kalla för en den fria viljans människa.

Vi kan lika lite trola bort historien, samtiden, mentaliteter, omvärlden som vi kan trola bort våra kroppar. Båda binder våra rörelser och möjligheter, båda gör att vi får säga att orsaken till att vi gör och tänker som vi gör beror på. Tid, plats, situation och – kön. Det är

ju det vi håller på med som forskare: att studera hur det beror på.

Bakom detta slagord: det spelar en roll att människor handlar, finns ofta en direkt teorfientlighet.³⁸ Man vill inte – och vi är tillbaka till inledningens ”banaliseringgörande” – se mönstren, erkänna underordningen. Men att i detta studium göra sig ”naken” och blicka oskyldigt på könsens relation som om vi intet visste om dess sado-masochistiska karaktär, bara för att undvika att vara vetenskapligt omodern och bli kallad för determinist är ju inte bara fejt – det är att missförstå det viktiga: att mönstret är ett analytiskt redskap, suveränt att ha när man vill förstå förändring.

Det är också så som jag vill förstå kopplingen mellan konstruktion och förändring: att förstå konstruktionerna som en del av de pågående dramerna i världen. Långt ifrån att vara förutsägbart och determinerat blir det med ett genusteoretiserande forskningsresor in i det okända. Vår fråga är ju: hur verkar genus i sin ständigt pågående skapelseprocess i världen: i organisationer, i klassen, i nationsbyggnaden, på arbetsmarknaden, i politiken, i sexualitetens skiftande former, i medier, i filmer, i litteraturen o.s.v.?³⁹

NOTER

¹ Den här texten är ett föredrag inför Stockholms kvinnoforskare 20 år efter bildandet av Forum. Därav tonen ”ex cathedra”, därav positioneringen och de övergripande analyserna som ibland kan ropa efter fördjupning.

² Ur Platons *Staten* ur *Kvinnoidéer, Källtextsamling i kvinnohistoria*, Umeå 1984 stencil.

³ Bibeln GT

⁴ *Kvinnoidéer* aa Thomas av Aquino (1225-1274)

⁵ *ibid.* Martin Luther (1483-1546)

⁶ *ibid.* Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

⁷ Charles Darwin (1809-1882) ur *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* fr 1871, se också Cynthia Eagle Russett, *Sexual Science, the Victorian Construction of Womanhood*, Harvard Univ. press 1989 angående 1800-talets genusproduktion.

⁸ Cesare Lombroso.(1856-1939)/L. Ferrarro, *Das Weib als Verbrecherin und Prostituierte*, Hamburg 1894 s 47-48, min översättning.

⁹ Sigmund Freud (1856-1939) (1931) *Kvinnligheten*, i *Samlade skrifter I*, s 536 och s 543, övers av Assar Asker, Stockholm 1996.

¹⁰ En Tim Hackler förmodligen journalist, citerad i Anne

Fausto Sterling, *Myths of Gender*, s 61, min översättning. Se samtidigt samma bok för en granskning av vetenskapligheten i sådana påståenden.

¹¹ Anonymt brev till mig efter Stockholmskonferensen. Tack Cecilia Ase för idén att ta med det i denna textvideo.

¹² ur *Från Eddan till Ellen Key. Texter om och av kvinnor från medeltiden till 1900, valda och kommenterade av Beata Losman*, Göteborg Women's Studies 2, s 52

¹³ Guilia Sissa, "The Sexual Philosophies of Plato and Aristotle", i *A History of Women, From Ancient Goddesses to Christian Saints*, red. Pauline Schmitt Pantel, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England 1992, s 51, min översättning.

¹⁴ Se *Gunnar Myrdal and The Gender Drama*, föredrag av Yvonne Hirdman vid Myrdalseminarium 2-4.12 1998 stencil

¹⁵ Så blandas numer utan att man darrar på manschetterna formell och informell makt, se t.ex Jean Bethke Elshtain, "The power and powerlessness of women." i *Beyond Equality and Difference*, red Giesela Bock & S.James Routledge 1992,; för den svenska diskussionen, se Maria Sjöbergs recension av Eva Österberg (red.) *Jämmerdal och fröjdesal* i KVT 1998:2

¹⁶ Se här Asta Ekenvall, *Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier*, Göteborg 1966 om antikens genusuppfattningar som ett slags uppsamlad folklore.

¹⁷ En trop är en avvikelse från den bestämda liturgiska texten, se här Gunilla Iversen, *Corpus troporum IV, Tropes de l'Agnus Dei*, Almqvist & Wicksell Int. Uppsala 1980

¹⁸ Det finns i Sverige en stark tradition av särartsfeminister, se Ulla Manns, *Den sanna frigörelsen, Fredrika-Bremerförbundet 1884-1921*, Symposium 1997, Lena Eskilsson, *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad*, Stockholm 1991, Margareta Lindholm, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, Göteborg 1990, se vidare Barbro Alving's artikel om Elin Wägner i *Kvinnor på väg – en antologi till Fredrika Bremerförbundets 75 års jubileum 1959* där Bang lyfter fram och understryker Wägners djupa särartstänkande.

¹⁹ Att se situationen som styrande, se Yvonne Hirdman, *Rosa Mayreaders stora förtvivlan*, i KVT 1992:2

²⁰ Se här Anna Wahl för denna benämning av villkor och väsen i "Företagsledning som konstruktion av manlighet", i KVT 1996:1

²¹ "Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism" av Susan Bordo, i antologin *Feminism and Postmodernism*, ed Linda J Nicholson, Routledge New York and London, 1990, s 139, ett annat intressant påpekande är: "The analytics of race and class – the two other giants of modernist social critique – do not seem to be undergoing the same deconstruction", *ibid* s 145

²² Se Sara Heinämaa, "Kvinna – natur, produkt, stil?" i KVT 1998:1 som skriver: "Dikotomin kvinnokön/mankön grundar sig på något annat än fysiologiska realiteter."

²³ En insikt som en gång Gunilla Bjerén gav mig, tidigt 1980-tal.

- ²⁴ Se vidare Yvonne Hirdman, *Med kluven tunga. LO och genusordningen*, Atlas 1998, s 160
- ²⁵ Jag tycker det är viktigt att inte fångas i föreställningen om att ord = begrepp, i sig själva är något, d.v.s. att de skulle äga någon slags essentialistiskt "egentligen". Begrepp är ju dels vad vi bestämmer att de ska vara, dels, eftersom vi sysslar med ord/språk aldrig möjliga att exakt bestämma. Jag ser på begrepp som ett slags inhägnader, som man fyller med de förståelser som tycker hör ihop. Se här också Rita Foss Fridlitzius avhandling, *Vetenskap – politik – feminism: till en social förståelse av den feministiska forskningen som en differentierad och heterogen enhet*, Göteborg 1997.
- ²⁶ Jag använder ordet genus, inte bara för att jag blivit van vid det, utan för att jag alltså ser stora fördelar med just det begreppet. Det skapar en tydlig förståelse av att nu talar vi om symboler, idéer, föreställningar, stereotyper. Vi talar om det artificiella könet och inte om det gynekologiska könet – även om förvisso det "gynekologiska könet" också är fyllt av genus, d.v.s. med normerande föreställningar om funktion t.ex. Man ska inte heller underskatta det praktiska med att kunna säga att "könens platser är genusformade" e.dyl. eller de samsättningar som genus lånar sig till, t.ex. genusrationalitet, genusmarknad, genusformering, genusformering, genuskontrakt m.m. där ordet kön hela tiden skulle ha vidmakthållit den mer eller mindre lätta pornografiska tvekyggheten.
- ²⁷ se här Ronald Kotulak, *Inside the Brain. Revolutionary Discoveries of How the Mind Works*, Andrews McMeel Publishing, Kansas City 1996
- ²⁸ För en fördjupning se vidare Claes Gustafsson, "Some notes on Intentionality and Normativity in Managerial Reasoning" ur *Accounting and Organised Action*, ed C.Gustafsson/L.Hassel, Abo Akademi Press, Abo 1990
- ²⁹ Dessa två stycken är sammandragningar av mycken kvinno/genushistorisk kunskap, jag kan här hänvisa framförallt till Asta Ekenvalls pionjärinsats, se anförd arbete. Se vidare Thomas Laqueur, *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge Mass. 1990, Londa Schiebinger, *The Mind has no Sex? Women in the Origins of Modern Science*, Harvard University Press, England 1989, Cynthia Eagle Russett, *Sexual Science*, aa., *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, red. Ulla Wikander, Stockholm 1994, samt, för bokstavsformlerna, Yvonne Hirdman, *Key Concepts in Feminist Theory – Analysing Gender and Welfare*, FREIA – Feminist Research Centre in Aalborg, Paper 34, dec 1996
- ³⁰ jfr Simone de Beauvoir, *Det andra könet*, AWE/Gebers (1949) 1986 s 11, Ulla Holm, *Modrande och praxis. En feministfilosofisk undersökning*, Göteborg 1996
- ³¹ En gemensam teknik för underordning – och här kan man gott ta in klass, ras – är att den klumpar ihop den tillskrivet underlägsna till en obestämd grå massa – med gemensamma egenskaper, få och tråkiga dessutom. Se här också Maria Andersson "'Osynlige mannen'. Om kön, makt och modernitet", i *Nordnytt 1996:63*, jfr Gunnar Myrdals insikter i rasdiskrimineringens många tekniker i *An American Dilemma*, Harpor & Brothers Publishers, New York, London 1944
- ³² "For it is the semen, when possessed of vitality, which makes us men, hot, wellbraced in limbs, heavy, wellvoiced, spirited, strong to think and act." ur Peter Brown, *The Body and Society. Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, Faber and Faber, London/Boston 1988 s 12
- ³³ Detta har uppmärksammats av många feministiska forskare som studerat den biologiska synen på människan i ett historiskt perspektiv – men även i dag finns sådana tankar, se Claudia Lindén, "Den politiska biologins kvinnlighet" i *Feministisk bruksanvisning* red. Claudia Lindén och Ulrika Milles, Norstedts 1995
- ³⁴ Medan Woman har två betydelser: female, med synonymerna lady, girl, dame, matron, gentlewoman, maid, och womenkind – utan synonymer.
- ³⁵ För dem som inte känner till denna gamla trista debatt/verklighet som går under kodnamnet särart-likhet, hänvisas till: Yvonne Hirdman "Mellan likhet och särart – kvinnörelsens historia i ett annat perspektiv", i *Rapport från kvinnouniversitet, Vetenskap, patriarkat och makt*, Stockholm 1983 samt "Särart- Likhet: Kvinnörelsens Scylla och Karybdis?" i *Kvinder, mentalitet, arbete. Kvinndehistorisk forskning i Norden*, Århus 1986; för en kritik se Ulla Manns a. s. 26 f samt *Beyond Equality and Difference. Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*, ed. G. Bock & S. James, London 1992
- ³⁶ Fast visst kan det finnas en risk i att utgå ifrån att man ska hitta signifikanta skillnader – i språket t.ex. – och därmed konstrueras genus slentrianmässigt i den egna forskningen. Men då handlar det enligt mitt förmenande om dålig forskning.
- ³⁷ Frida Steenhof, *Objektiv stats- och könsmoral*, Stockholm 1936, s 86
- ³⁸ Här polemiserar jag förstås mot historiker i första hand.
- ³⁹ Där vi kan använda dessa stereotypa mönster för att få syn på variationer och avvikelser. Lite: giv oss en fast punkt och vi ska rubba hela världen.

LITTERATUR

- Alving, Barbro (1959) "Elin Wägner" i: *Kvinnor på väg – en antologi till Fredrika Bremerförbundets 75 års jubileum*
- Andersson, Maria (1998) "'Osynlige mannen'. Om kön, makt och modernitet", i *Nordnytt 1996* september
- Anonym (1998), Brev till Yvonne Hirdman (otryckt)
- Bethke Elshtain, Jean (1992) "The Power and powerlessness of women." i *Beyond Equality and Difference*, ed Giesela Bock & S. James Routledge
- Bock G. & James S. ed (1992) *Beyond Equality and Difference. Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity* London
- Bibeln*
- Bordo, Susan (1990) "Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism" i: *Feminism and Postmodernism*, ed Linda J Nicholson, Routledge New York and London,
- Brown, Peter (1988) *The Body and Society. Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, Faber and Faber, London/Boston

- Darwin, Charles (1871) *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*
- de Beauvoir, Simone (1949) 1986 *Det andra könet*, AWE/Gebers
- Wikander, Ulla, red. (1994) *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring* Stockholm
- Eagle Russett, Cynthia (1989) *Sexual Science, the Victorian Construction of Womanhood*, Harvard Univ. press
- Ekenvall, Asta (1966) *Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier*, Göteborg
- Eskilsson, Lena (1991) *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad*, Stockholm
- Fausto Sterling, Anne (1986) *Myths of Gender*, Basic Books, USA 1985
- Foss Fridlitzius, Rita (1997) *Vetenskap – politik – feminism: till en social förståelse av den feministiska forskningen som en differenserad och heterogen helhet*, Vetenskapsteori, Göteborg
- Freud, Sigmund *Femininity*, (1931) *Samlade skrifter I*, Natur och Kultur, Stockholm 1996
- Från Eddan till Ellen Key. Texter om och av kvinnor från medeltiden till 1900, valda och kommenterade av Beata Losman*, Göteborg Women's Studies 2
- Gustafsson, Claes (1990) "Some notes on Intentionality and Normativity in Managerial Reasoning" i: *Accounting and Organised Action*, ed C.Gustafsson/L.Hassel, Åbo Akademi Press, Åbo
- Heinämaa, Sara (1988) "Kvinna – natur, produkt, stil?" i *KVT 1998:2*
- Hirdman, Yvonne (1983) "Mellan likhet och särart – kvinnorörelsens historia i ett annat perspektiv", i *Rapport från kvinnouniversitet, Vetenskap, patriarkat och makt*, Stockholm
- Hirdman, Yvonne (1986) "Särart-Likhet: Kvinnorörelsens Scylla och Karybdis?" i *Kvinder, mentalitet, arbejde. Kvindehistorisk forskning i Norden*, Århus
- Hirdman, Yvonne (1998) *Gunnar Myrdal and The Gender Drama*, föredrag vid Myrdalseminarium 2-4.12 stencil
- Hirdman, Yvonne (1996) *Key Concepts in Feminist Theory – Analysing Gender and Welfare*, FREIA – Feminist Research Centre in Alborg, Paper 34, dec.
- Hirdman, Yvonne (1998) *Med kluven tunga. LO och genusordningen*, Atlas
- Hirdman, Yvonne (1992) *Rosa Mayreaders stora förtroivlan*, i *KVT.1992:2*
- Holm, Ulla (1996) *Modrande och praxis. En feministisk undersökning*, Göteborg
- Iversen, Gunilla (1980) *Corpus troporum IV, Tropes de l'Agnes Dei*, Almqvist & Wiksell Int. Uppsala
- Kotulak, Ronald (1996) *Inside the Brain. Revolutionary Discoveries of How the Mind Works*, Andrews McMeel Publishing, Kansas City
- Kvinnoidéer, Källtextsamling i kvinnohistoria*, Umeå 1984 stencil.
- Laqueur, Thomas (1990) *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, Mass.
- Lindén, Claudia (1995) "Den politiska biologins kvinnlighet" i *Feministisk bruksanvisning* red. Claudia Lindén och Ulrika Milles, Norstedts
- Lindholm, Margareta (1990) *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, Göteborg
- Lombroso, Cesare/L. Ferrarro (1894) *Das Weib als Verbrecherin und Prostituierte*, Hamburg
- Manns, Ulla (1997) *Den sanna frigörelsen, Fredrika-Bremerförbundet 1884-1921*, Symposium
- Myrdal, Gunnar (1944) *An American Dilemma*, Harper & Brothers Publishers, New York, London
- Schiebinger, Londa (1989) *The Mind Has no Sex? Women in the Origins of Modern Science*, Harvard University Press,
- Sissa, Guilia (1992) "The Sexual Philosophies of Plato and Aristotle", i *A History of Women, From Ancient Goddesses to Christian Saints*, ed. Pauline Schmitt Pantel. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England
- Sjöbergs, Maria (1998) recension av Eva Österberg (red.) *Jämmerdal och fröjdesal* i *KVT.1998:2*
- Steenhof, Frida (1936) *Objektiv stats- och könsmoral*, Stockholm
- Wahl, Anna (1996) "Företagsledning som konstruktion av manlighet", i *KVT 1996:1*

Yvonne Hirdman
Historiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm